

Židé v Bruntále v dobách minulých (do roku 1918)

Janusz Spyra (Cieszyn)

I. Nejstarší období

Židovské osídlení města Bruntálu a jeho okolí nastalo poměrně pozdě. Je možné, že se zde Židé zdržovali před rokem 1535, kdy byli vyhnáni z krnovského knížectví, ale známé prameny hovoří pouze o Židech z Krnova a z Glubczyc. Scházejí také zmínky o jejich zdejším pobytu v následujícím století, což neudivuje, neboť od poloviny 16. století platil zákaz pobytu Židů ve Slezsku. Tohoto zákazu neuposlechl olomoucký biskup, který povolil Židům další pobyt v Osoblaze (Hotzenplotz), která mu patřila a tvořila součást tzv. moravské enklávy ve Slezsku. Díky tomu zde existovala velká a početná židovská obec. První úplnější soupis Židů ve Slezsku z roku 1694 přímo uvádí, že na bruntálském panství nejsou Židé tolerováni. V roce 1713 byl vydán toleranční edikt císaře Karla VI., který dovoľoval Židům pobyt ve Slezsku po zaplacení zvláštní daně, zvané toleranční. Známé soupisy z let 1721-1722 se nezmiňují o Židech z Bruntálu, stejně jako značně podrobnější soupis plátců toleranční daně z roku 1737.¹ Pokud se jednotliví Židé zdržovali v Bruntále v 1. polovině 18. století, tak to nebylo nastálo, ale jen na tak krátkou dobu, že neplatili židovskou daň. Jistě přijížděli častěji do města za obchodem obchodníci z Osoblazy a ze sousední Moravy.

II. Za vlády Marie Terezie (1740 - 1780)

V roce 1752 vydala císařovna Marie Terezie toleranční patent pro Židy Rakouského Slezska, který upravil jejich právní postavení na základě systému tzv. židovského inkolátu. Počet židovských rodin s oprávněním pobytu na tomto území byl omezen na 119, z toho na knížectví opavské a krnovské připadlo 23. Pouze nejstarší syn z každé rodiny dědil po otci toto tzv. tolerované židovské místo a to pod přísným dozorem administrativních orgánů, ostatní pak museli opustit toto území. Byla omezena ekonomická činnost Židů, bez povolení se mohli zabývat pouze výrobou a výčepem lihovin na základě nájmu (arendace). Všechny židovské rodiny žijící ve Slezsku byly důkladně sepsány a zdaněny. Tím se zabývali židovští představení, zvaní židovští výběřčí daní (Jüdische Steuer-Kollektor). Postupně plnili stále více funkcí a stávali se tak reprezentanty Židů.² Na známých listinách tolerovaných rodin, vypracovaných pro Rakouské Slezsko po roce 1752, nenacházíme žádné Židy usedlé v Bruntále nebo jeho okolí.³ V knížectví opavském a krnovském bylo málo Židů, proto také administrativní orgány striktně dodržovaly ustanovení patentu z roku 1752.

Situace se změnila teprve po roce 1764, kdy císařovna pronajala židovskému spolku se sídlem ve Vídni distribuci tabáku v celé monarchii, na něž se vztahoval státní monopol. Podepsaná smlouva dávala spolku právo ustanovovat své prodejce (trafikanty) a nájemce skladu tabáku (Taback-Verleger) ve všech místech bez výjimky, ti ale nesměli obchodovat s jiným zbožím. Jedním z mnoha Židů, kteří podepsali smlouvu s tabákovou společností byl Emanuel Abraham, zvaný Lipniker, z Úsova na Moravě, který se usadil v Bruntále jako nájemce skladu tabáku. Jeho přítomnosti využil místodržící bruntálského panství a v roce 1766 pronajal Emanuelovi "na zkoušku" lihový urbář na celém panství. Zkouška dopadla znamenitě pro obě strany a tak byla smlouva prodloužena na dalších 6 let. Znamenalo to potvrzení práva pobytu v Bruntále pro Emanuela Lipnikera a jeho početnou rodinu, tj. manželku a 7 dětí.⁴ S pobytím a činností Žida ve městě však nebyli spokojeni měšťané, pro něž Židé vždy znamenali hospodářskou konkurenci. Právě na základě jejich stížností zahájil již v roce 1766 opavský císařský fiskál Zweigel proces proti Židovi a správci bruntálského panství pro porušení ustanovení patentu z roku 1752, za což hrozila vysoká pokuta 1 000 zl. Fiskál krátce na to zemřel, takže celá věc utichla, ale v roce 1768 byla obnovena. V roce 1770 byl místodržící bruntálského panství Řádu německých rytířů Maximilian

baron von Riedheim potrestán královským úřadem v Opavě pokutou 1 000 zl. a Žid Emanuel pokutou 480 zl. za to, že tak dlouho pobýval ve Slezsku a neplatil daň, stanovenou pro místní Židy. Jak von Riedheim tak i Emanuel Lipniker se odvolali ke vládě do Vídně, přičemž Emanuel argumentoval, že není slezským, ale moravským Židem a podle toho platí příslušné daně ve své mateřské obci Úsově. Po zjištění, že se toto tvrzení zakládá na pravdě, byla Židovi pokuta odpuštěna, ale pokutu pro místodržícího potvrdila dne 22.8.1771 c.k. Obristen-Justiz-Stelle ve Vídni a jeho odvolání bylo zamítnuto v roce 1773 Dvorskou kanceláří.⁵

Na konci roku 1772 nebo na počátku roku 1773 odešel Emanuel Abraham z Bruntálu a přestěhoval se do Hradce, kde si pronajal místní lihový urbář a získal oprávnění tolerovaného Žida.⁶ V Bruntále ho zastoupil ve funkci nájemce skladu tabáku Lazarus Kohn, který byl prvním Židem, jenž se na delší dobu usadil v Bruntále. Jmenovitě byl od listopadu 1774 tolerovaným Židem v Jezdkovicích (panství Odry), kde byl nájemcem lihového urbáře, ale činný byl hlavně v Bruntále. Ví se o něm, že se narodil v Čechách, ale patřil do židovské obce v Úsově. Odtud pocházela jeho žena Ester, dcera Isaaka Löbla. Přinesla mu věnem 400 zl. - povolení k sňatku získal Lazar v roce 1777 po zaplacení taxy ve výši 20 zl.⁷

Základem činnosti Lazara Kohna byla zpočátku distribuce tabáku. V roce 1766 bylo opavské Slezsko rozděleno na 2 okresní sklady tabáku: opavský a bruntálský, přičemž v čele bruntálského stál jako "District Verleger" v Bruntále Lazarus Kohn. Jemu podléhal "Subverleger" v Krnově Benedict Jüdel, kterému byli podřízeni trafikanti v Leskovci n. Moravicí, Brumovicích a Městě Albrechticích a také trafikanti v Andělské Hoře Salomon Michel a v Bruntále Salomon Isak Kohn.⁸ Posledně jmenovaný byl bratrem Lazara a jeho hlavním pomocníkem při provozování obchodu. Podle potvrzení z Vídně z 1.3.1777 byl Salomon členem židovské obce v Novém Rousínově, působil také v Čechách. V roce 1771 dostal povolení ke sňatku s Jitou Nathanien z Bratislavy a platil moravskou židovskou daň. Oba bratři byli sice spojeni s Čechami a Moravou, ale museli platit daně závazné pro Slezsko, takže měli za to, že je už nemusejí platit ve svých původních obcích. Proto je jejich původní obce stíhaly pro nedoplatky povinných židovských daní.⁹

V roce 1777 vystupuje jako "dermaligen Taback-Verleger" v Bruntále Salomon Kohn. Bylo to spojeno s faktem, že se Lazarus Kohn obrátil na počátku roku 1775 na císařovnu s prosbou o povolení obchodu se sukнем, cvilinkem, jakož i hovězími a ovčími kůžemi. Po kladném doporučení různých politických a obchodních kruhů povolila císařovna 6.5.1775 Lazarovi na tři roky obchodovat s kůžemi, sukнем a cvilinkem, ale s podmínkou, že se vzdá až doposud drženého skladu tabáku. Pod pokutou 10 rýnských nesměl kůže kupovat na rakouské straně hranice, potom je měl dodávat bruntálským koželuhům a dílnám, vyčiněné kůže měl dávat do skladů koželuhům. Zakoupené sukno a cvilink nesměl pod pokutou 100 zl. prodávat v zemi. Již dříve, dne 21.1.1775, získal povolení na tři roky na obchod s vlnou. Povolení skončilo na počátku roku 1778, takže v roce 1779 požádal o jeho obnovení. Jelikož orgány v Opavě hodnotily jeho dosavadní činnost kladně, prosbě vyhověly.¹⁰ Od té doby se Lazarus Kohn stále více zabýval obchodem, i když nerezignoval na distribuci tabáku. V seznamu tolerovaných Židů knížectví opavského a krnovského za rok 1780 vystupuje jako tolerovaný Žid v Jezdkovicích, ale usedlý v Bruntále jako "Taback-Subverleger". Má ženu, dceru, sluhu a 2 sloužící. Měl majetek oceněný na asi 500 zl., byl tudíž jedním z nejbohatších Židů knížectví opavského a krnovského. Platil tedy až 40 zl. toleranční daně a kromě toho 4 zl. a 18 kr. jako "ochranný peníz" (Schutzgeld), jistě místnímu úřadu. Je také známo, že byl nájemcem lihového urbáře v Bruntále.¹¹ Soupis se nezmiňuje o Salomonu Kohnovi, neboť tento nebyl tolerovaným Židem. V jiném dokumentu z téhož roku je uváděn jako "District-Verleger" v Bruntále, jemuž je podřízen mimo jiné trafikant v Andělské Hoře Salomon Michel.¹²

III. Za Josefa II. a jeho nástupců (1780 - 1848)

Vláda Josefa II. přinesla velkou změnu v postavení Židů v Rakouském Slezsku. Ve svém Tolerančním patentu z roku 1781 zachoval sice systém židovského inkolátu a jiná omezení, dovolil ale Židům hospodářskou činnost v širší oblasti a podporoval investiční činnost bohatých Židů. Židé

byli povinni naučit se a užívat německý jazyk a přijmout německá jména a příjmení. I když většina reforem Josefa II. byla jeho nástupci pozastavena¹³, přesto je bratři Kohnové využili a postupně rozšířili svou činnost na celé okolí, mimo jiné i do Krnova. V roce 1783 se Salomon Isak Kohn, nájemce skladu tabáku v Bruntále, začal zajímat o pronájem knížecí palírny v Krnově, která byla doposud stále ztrátová, ale krnovští měšťané se postavili proti tomu. O čtyři roky později se znovu snažil o pronájem lihového urbáře v komorních vsích krnovského panství a pivovaru v Krnově. Dvorním dekretem z 20.10.1787 získal souhlas na pronájem pivovaru v Krnově za 200 zl., ale bez komorních vsí. Magistrát v Krnově protestoval a poukazoval na to, že Salomon Kohn není tolerovaným Židem ve Slezsku a že jen tito mohou pronajímat arendu. Na základě toho Moravsko-slezské gubernium v Brně dne 27.11.1787 nesouhlasilo s transakcí, takže opavský Kreisamt rozhodnutím ze 4.12.1787 zamítl osobu Kohna jako nájemce pivovaru. Salomon Kohn se nevzdával. Získal písemné vzdání se místa tolerovaného Žida od Jonase Herzela a znovu požádal o souhlas s pronájmem pivovaru. Nakonec byla 1.7.1788 podepsána smlouva o pronájmu pivovaru v Krnově Salomonu Kohnovi do konce roku 1790, později obnovena od 1.1.1791 do konce roku 1793.¹⁴ Časté kontakty s Krnovem měl také jeho bratr Lazar Kohn, který s obyvateli Krnova obchodoval s kůžemi a vlnou. Vlnu dodával mj. i členům místního soukenického cechu.¹⁵

Ke konci 18. století měla v Bruntále a jeho okolí rodina Kohnů velice stabilní pozici. V seznamu z roku 1786 je Lazar Kohn uveden jako tolerovaný Žid z Jezdkovic, nacházející se v Bruntále. Měl ženu, syna, tři dcery, dva sluhy a dvě služky. Měl pronajatý lihový urbář, z tohoto titulu vyráběl a prodával lihoviny v Bruntále. Platil až 2 000 zl. za pronájem arendy, ale vyplácelo se mu to: s majetkem 1 800 zl. byl nejbohatším tolerovaným Židem knížectví opavského a krnovského, platil též nejvyšší toleranční daň (více než 44 zl.).¹⁶ V dalším seznamu z roku 1792 byl Lazar Kohn uveden v Bruntále, ačkoliv měl tolerované místo č. 23 v Jezdkovicích. Nadále měl v pronájmu sklad tabáku a panský lihový urbář, mimo to obchodoval kůžemi. Jeho rodina se nezměnila, za to měl již pět sluhů a tři služky. Členem jeho domácnosti byl také jeho synovec Lazar Kohn, který mu vedl účetnictví. Salomon Kohn je v tomto seznamu uveden jako majitel tolerovaného místa č. 11, nyní v Krnově jako nájemce knížecího lihového urbáře a taktéž jako spolupracovník ("Interessant") ve skladě tabáku u svého bratra v Bruntále.¹⁷ Měl ženu a tři dcery, pro něž zaměstnával židovského učitele. Jeho synem byl určitě již zmiňovaný Lazar Kohn (synovec Lazara Kohna). Jiným členem rodiny byl Hirsch Kohn, který obchodoval s Krnovem a v roce 1793 mělo u něj několik zdejších měšťanů dluh okolo 900 zl.¹⁸

V roce 1794 došlo ke zmírnění podmínek inkolátu ve Slezsku, neboť úřady oficiálně povolily zůstat v zemi všem synům místních tolerovaných rodin. Krátce na to Lazar Kohn zemřel, před smrtí stačil podepsat další smlouvu na pronájem místní arendy. Kontrakt převzala manželka Eleonora, ale na plnění všech požadavků byla potřebná mužská ruka. V roce 1799 se Eleonora obrátila na úřady s prosbou o povolení sňatku s Natanem Wertheimerem z Mikulova a o povolení jeho pobytu v Bruntále po dobu nájmu, což však bylo zamítnuto 9.4.1799, jelikož byl cizím Židem.¹⁹ Eleonora tedy předala arendu svému otci Josefu Löwimu, tolerovanému Židu z Těšína, i když fakticky se arendou zabýval její bratr Salomon. To však vyvolalo protest tolerovaných Židů knížectví opavského a krnovského, reprezentovaných židovskými představenými (kolektory) Simonem Mandowskim, Samuelem Hoschkem a Jakobem Mendlem. V dopise z 10.6.1800 žádali, aby byla zakázána činnost cizích Židů na jejich území. Opavský Kreisamt nařídil nejprve vyhnání Salomona Löwiho z Bruntálu a udělil mu pokutu 80 zl. pravděpodobně za provozování nepovoleného obchodu. Josef Löwi a vdova Eleonora se v této záležitosti odvolali ke Guberniu v Brně, které jim 24.7.1800 muselo dát za pravdu, neboť dekret ze dne 1.3.1794 dovoľoval synům tolerovaných Židů působit na celém území Rakouského Slezska.²⁰

Salomon Kohn působil v Bruntále déle, i když také s problémy - v roce 1797 musel žádat úřady o povolení dalšího pobytu ve městě. Na listinách tolerovaných rodin z roku 1798 a 1803 figuruje Salomon Kohn stále v Bruntále, platí 22 zl. toleranční daně. V jiném seznamu za období 14.7.1803 - 30.3.1804 zaplatil Salomon Kohn 24 zl. toleranční daně, 14 zl. 24 kr. tzv. "Klassen-Steuer", 2 zl.

jako příspěvek na židovský obecní fond a 2 zl. na výživu kolektora. Z toho vyplývá, že Salomon Kohn byl poměrně zámožný (většinou byly sazby daně nižší). Nějaký čas na to zemřel a jeho potomci opustili Bruntál.²¹

Krátce na to se v Bruntále usadil jiný Žid, jmenovitě Josef Blühdorn, pocházející z bohaté židovské rodiny z Města Albrechtic. V roce 1820 byl zvolen představeným Židů knížectví opavského a krnovského. Toto funkci vykonával až do roku 1846, kdy byl na vlastní žádost uvolněn vzhledem k vysokému věku. V této funkci je často jmenován v pramenech.²² Celou tuto dobu bydlel v Bruntále, bohužel je málo známo o jeho zdejší činnosti, mimo to, že byl nájemcem panského urbáře. Podle výpovědi jeho nástupce ve funkci židovského představeného Mosese Kohna z roku 1846 byl již Blühdorn starý, žil v Bruntále bez rodiny, ve svém domku vedl své obchody sám.²³

Blühdorn náležel ke skupině tolerovaných Židů knížectví opavského a krnovského a bydlel v Bruntále s vědomím úřadů. V 1. polovině 19. století již místní panstvo a vrchnost nedodržovaly tak přísně židovský inkolát, takže v Rakouském Slezsku působilo stále více Židů, kteří se zde zdržovali nelegálně. To se týká hlavně Židů z Osoblahy, kteří stále obtížněji nacházeli obživu v přelidněném ghettu, zvláště po požáru města v roce 1804. Židovští obchodníci z Osoblahy navštěvovali často jarmarky v Opavě a Bruntále²⁴ a jiní, nehledě na různé překážky, hledali možnost výdělků ve Slezsku, a to hlavně v nejbližším okolí Krnova a Bruntálu. Jelikož bydleli mimo mateřskou obec v Osoblaze, vyhýbali se placení náboženských dávek, což způsobovalo velké problémy ve financování obce. Podle seznamu z konce roku 1840 se mimo obec zdržovalo 12 tolerovaných Židů z Osoblahy, mimo jiné Salomon Lachmann v Bruntále. Na téže listině je jmenován také Löbel Frisch, který bydlel ve Slezském Kočově v bruntálském panství.

V následujícím roce 1841 bydlelo již mimo Osoblahu 30 členů obce, mezi jinými i Salomon Lachmann (rodinné č.15) a Isak Berl (č.66) v Bruntále a Löbl Frisch v Kočově.²⁵ Naproti tomu v církevním seznamu z roku 1834, který uveřejnil F. Ens, bylo uvedeno v bruntálském děkanátu 35 usedlých Židů, z toho 8 ve farnosti Bruntál. Podle listu tolerovaných Židů knížectví opavského i krnovského z roku 1846 byl v Bruntále pouze jeden tolerovaný Žid - Josef Blühdorn.²⁶

IV. Léta 1848 - 1859

V době Jara národů bylo poprvé v rakouské monarchii deklarováno přiznání práv náboženských a politických i pro židovské obyvatelstvo, byl také zrušen systém židovského inkolátu a zvláštní židovské daně a tím i funkce židovských představených. Bylo zrušeno omezení pohybu Židů, židovské náboženské spolky získaly svobodu činnosti. V roce 1849 vznikl Synagogální spolek (Synagogen-Verein) v Opavě, v roce 1855 byl přeměněn na náboženský spolek (Cultus-Verein). V roce 1855 vznikl náboženský spolek v Krnově. Na konci roku 1851 byla platnost dříve schválené konstituce pozastavena a zabrzděn proces demokratizace, přesto tyto události ulehčily stěhování Židů z přeplněné Osoblahy do Rakouského Slezska. Usazovali se především v Opavě a Krnově, ale i v okolí Bruntálu. Místní úřady jim nechtěly přiznávat domovské právo, byli považováni za cizí a nebyli uváděni v seznamech obyvatelstva. V soudním okrese Bruntál (spolu s pozdějším soudním okresem Vrbno) bylo pouze 9 Židů na 25 508 obyvatel, jak uvádí oficiální soupis obyvatel. Jistě jich bylo více, pravděpodobně více než 10 rodin.²⁷ Měšťané se bránili všemi prostředky usazování Židů na území měst. V Bruntále město protestovalo ještě v roce 1858 proti dočasnému pobytu Simona Feldmanna, povolenému krajským úřadem.²⁸

Židé věnovali tradičně velkou pozornost vzdělávání svých dětí a dbali na to, aby probíhalo v souladu s platnými zákony. V roce 1855 se obrátil na zemskou vládu v Opavě Moritz Fiedler z Bruntálu s prosbou o povolení vyučovat mládež židovskému náboženství. Dne 22.11.1855 dostal povolení s výhradou, že v každém semestru musí podstoupit se svými žáky zkoušku před ředitelem školy hlavní a nižší reálky, kdežto s děvčaty před místním děkanem. Po zjištění Fiedlerova "politického a morálního chování" mu bruntálský okresní úřad vystavil dne 23.2.1856 povolení k výuce náboženství. Fiedler ale více pozornosti věnoval svému hlavnímu zaměstnání, totiž obchodu s kůžemi, takže někteří židovští rodiče²⁹ zjistili, že se jejich děti u Fiedlera mnoho

nenaučily. Obrátili se proto na Filipa Singera z Osoblahy, který působil v Opavě a později již několik let v Bruntále jako židovský rituální řezník (košerák), s návrhem, aby vyučoval jejich děti. Tento již v roce 1850 dostal peněžní pokutu od správy města za zabíjení zvířat ve svátek sv. Hedviky, hlavní patronky Slezska. Jelikož neměl příslušná oprávnění, obrátil se Singer 10.10.1857 na zemskou vládu v Opavě se žádostí o vykonání státní zkoušky ze židovského náboženství. Tvrdil, že se od mládí zabýval pouze židovskou naukou, ale doposud pracoval jen jako rituální řezník a několik let také jako sekretář obce v Osoblaze, kde předtím ukončil triviální školu a odtud měl také jediné vysvědčení ze státní školy.³⁰ Toto mu vytknul Josef Kneifel, ředitel místní hlavní školy v dopise z 8.12.1857 a dodal, že je rozdíl mezi rituálním zabíjením zvířat a výukou dětí. Úřady v Bruntále byly rovněž proti zaměstnávání Singera jako židovského učitele a tvrdily, že ve městě jsou pouze tři židovské děti a již jeden učitel. Nebyla to pravda, tři žáci chodili na výuku náboženství k Fiedlerovi, podle ředitele Kneifela bylo ve městě deset židovských dětí ve školním věku. Nepomohla ani kladná potvrzení úřadů židovské obce z Osoblahy, Singer oficiální povolení vyučovat náboženství v Bruntále nedostal. Zkoušel ale učit, neboť v roce 1858 si Moritz Fiedler stěžoval na činnost Filipa Singera jako pokoutního učitele v Bruntále.

V. Doba politické a náboženské emancipace (1859 - 1890)

Teprve ústavní změny, ke kterým došlo v rakouské monarchii v důsledku porážky ve válce v roce 1859, přinesly Židům úplné zrovnoprávnění, potvrzené ústavou v roce 1867. Náboženský spolek v Opavě se stal v roce 1863 státem uznávanou židovskou náboženskou obcí. Změny umožnily další příliv emigrantů do Slezska z Osoblahy a z obcí sousední Moravy, takže počet židovských obyvatel v Bruntále a v bruntálském okrese stále rostl. V roce 1862 žilo v bruntálské farnosti (včetně Starého Města, Nové Věsky a Oborné) 59 Židů na 6 929 obyvatel, ve všech farnostech okresu Bruntál žilo 141 Židů.³¹ Všeobecný soupis z roku 1869 zaznamenal v soudním okrese Bruntál 119 Židů (0,5%) a v celém politickém okrese Bruntál, zahrnujícím též soudní okresy Benešov a Vrbno 249 (0,5%). Uvedené statistiky bohužel neuvádějí počet Židů v samotném Bruntále. O 10 let později (v roce 1890) bylo v bruntálském okrese 236 Židů (0,5%), z toho v soudním okrese Bruntál 160 (0,7%). Převážná většina z nich bydlela v Bruntále, a to 138 (1,8%), přičemž jich nejvíce bydlelo ve vnitřním městě - 83, na Krnovském předměstí 31, Nisském 17 a Olomouckém 7 Židů. Mimo to žilo ve Světlé Hoře 9 Židů, v Andělské Hoře 5, v Malé Morávce 4 a ve Staré Rudné 4 Židě.³²

Velmi rychle zaujali Židé důležité postavení v ekonomickém životě regionu, ve kterém byli přes všechny potíže zastoupeni již dříve. Většina se tradičně zabývala obchodem. Do roku 1865 byly zapsány v rejstříku firem v Bruntále následující firmy: Isak Berl a M. Goldberger, obchod smíšeným zbožím; Simon Berl, obchod textilem a výrobky z kůže; Moritz Fiedler, obchod surovou kůží; Salomon Geßler, obchod obilím; Aron Reik, obchod kůží, vlnou a rybím tukem. David Fleischmann se zabýval výrobou alkoholických nápojů a provozoval velkoobchod lihovinami, naproti tomu Nathan Hamburger měl pronajatý bruntálský pivovar.³³ Soupis z roku 1878 uvádí v Bruntále 11 obchodních firem, které patřily Židům, a to jmenovitě: Sigm. Goldberger, obchod přízí; Simon Berl, obchod výrobky a textiliemi³⁴; Aron Geßler, Moritz Geßler a Siegmund Kohn, obchod výrobky; Jacob Bellak, obchod potravinami; Josef Böhm, obchod smíšeným zbožím. Firma Isak Berl (majitelem Max Berl) se zabývala obchodem se smíšeným zbožím, textilem a dřevem a Gustav Marburg textilem a konfekcí. Dva posledně jmenovaní se zabývali také průmyslovou činností, podobně jako majitel pivovaru Nathan Hamburger, který měl též oprávnění čepovat alkohol.³⁵ Max Berl nejen že obchodoval dřevem, ale vlastnil také velkou pilu, která se stala základem firmy Max Berl a synové (M.Berl & Söhne), kterou po jeho smrti v roce 1901 zdědili synové Bertold a Siegmund.³⁶ Nathan Hamburger byl zpočátku nájemcem pivovaru v Bruntále, později se stal jeho majitelem a přestavěl ho na jeden z největších a nejmodernějších průmyslových podniků v okolí. Měl také nějaký čas továrnu na máslo a hospody ve městě, kde prodával alkohol, mj. restauraci "Zur Bierquelle".³⁷ Gustav Marburg byl vlastníkem textilní továrny v Bruntále, založené v roce 1878, první, která byla mechanickou tkalcovnou. V roce 1913 zaměstnávala firma Marburg & Söhne 1 400 pracovníků a byla největší ve městě. G. Marburg napsal také brožuru o

organizaci nemocenské pokladny, za kterou dostal cenu Obchodní a průmyslové komory v Opavě.³⁸ Všeobecně Židé rádi investovali do textilního průmyslu, buďto jako továrníci, např. jako vlastníci tkalcovny ve Starém Městě u Bruntálu Friedrich Kornblüh³⁹ nebo jako obchodníci. Známy módni obchod měl v Bruntále např. Adolf Oppenheim.⁴⁰

Zrovnoprávnění a silná ekonomická pozice umožnila Židům zapojit se do společenského a kulturního života ve městě. Jejich zástupci byli voleni do vedení různých institucí a také do místní správy. Dlouholetým členem obecního zastupitelstva v Bruntále byl v letech 1867-1897 Max Berl, majitel pily. Mimo to byl také členem silničního odboru, členem okresní školské rady a představeným oddělení spořitelny v Bruntále. Továrník Gustav Marburg z Bruntálu inicioval vybudování pomníku Priesnitzze (zakladatele sanatoria a lázní v Jeseníku-Gräfenbergu) v Turkeschanzparku ve Vídni.⁴¹ Židé se účastnili práce místních spolků, mj. byli členy sboru dobrovolných hasičů a městského mužského pěveckého spolku. V sále Nathana Hamburgera se konaly dobročinné a jiné koncerty a také schůze mužského pěveckého spolku, kterých se zúčastňovali Židé v hojném počtu. Když bylo zpívání přemístěno do nového sálu, přestali se Židé schůzek pěveckého spolku zúčastňovat.⁴²

Po roce 1859 mohly židovské děti a mládež bez překážek využívat vzdělávacích institucí na různých úrovních. Ve školním roce 1870/71 chodilo v okolí Bruntálu do základních lidových škol 12 židovských chlapců a 20 děvčat, čili 32 žáků na 6 707 žáků v celém okrese. V roce 1871 obnoveném bruntálském gymnáziu, ve kterém se vyučovalo pouze do roku 1889, tvořili Židé zpravidla několik procent studentů (např. ve školním roce 1876/77 - 7,0%, 1880/81 - 6,3 %, 1884/85 - 11,9%).⁴³ Mnoho z nich pokračovalo ve studiích, většinou pak na univerzitě ve Vídni. Někteří z nich udělali vědeckou kariéru, jako např. Ernst Berl, narozený v roce 1878 v Bruntále. V roce 1904 se stal soukromým docentem na Technische Hochschule v Curychu, v letech 1910-1914 byl hlavním chemikem v továrně na umělé hedvábí v Belgii, v letech 1914-1919 řídícím chemikem v rakouském ministerstvu války. Potom byl profesorem elektrochemie a technologie a ředitelem chemického institutu na Technische Hochschule v Darmstadtu.⁴⁴ V Bruntále také působili židovští lékaři, kteří vystudovali na nejlepších univerzitách, jako např. dr. Singer, dr. David Ignatz Herz nebo oční lékař David Kornfeld, který zemřel v roce 1897 ve věku pouhých 34 let.⁴⁵

Vzrůst počtu Židů, bydlících v samotném Bruntále a jeho okolí, umožnil také zahájení společných veřejných modliteb, které byly až dosud organizovány v soukromých domech. Nejpozději v roce 1866 si Židé pronajali v Bruntále v domě Josefa Hofmanna na nynějším Žižkově náměstí (dříve Kirchplatz) dva pokoje, kde se každý týden ("von Wochen zu Woche") konaly bohoslužby. Jejich zástupce Markus Goldberger, obchodník v Bruntále, o tom informoval 18.3.1866 zemskou vládu v Opavě a žádal o úřední schválení. Dopisem ze 7.4.1866 to zemská vláda vzala na vědomí a odvolala se na Toleranční patent z roku 1781, který povoloval Židům konání soukromých modliteb.⁴⁶ Oproti Židům z Krnova nebo Opavy nevytvořili bruntálští Židé formálně zaregistrovaný spolek či svazek, i když někteří s nimi jednali jako s náboženským spolkem. Jejich modlitební dům byl přístupný všem židovským rodinám z Bruntálu a okolí, které také hradily náklady s tím spojené, mimo jiné výživu osoby, která zde řídila modlitby (tzv. Vorbeter). Byl to člověk ze středu místních Židů, který se zároveň zabýval i výukou dětí židovskému náboženství. V 70. letech 19. století a jistě i dříve to byl Abraham Krämer.⁴⁷ Podle seznamu z roce 1873 čítal (neformální) náboženský spolek v Bruntále 97 osob a pronajímal si modlitební dům. Zaměstnával učitele náboženské školy, kterou navštěvovalo 20 dětí.⁴⁸

Dle názoru Židů samých je existence modlitebního domu a zajištění výuky náboženství dětem opravňovaly považovat své společenství za tradiční židovskou obec (kehila). V modlitebním domě se konaly nejen pravidelné modlitby, ale také svatby, a při sobotních modlitbách "Vorbeter" informoval členy místní židovské společnosti o narození dětí a jménech, která jim byla dána.⁴⁹ Většinou prováděl i rituální obřízku. O tento tradiční akt se dlouho úřady nezajímaly, teprve v roce 1886 se začalo uvažovat, zda se tento úkon provádí tak, aby byla zajištěna bezpečnost dítěte. Podle

mínění bruntálského starosty to prováděly osoby neznalé medicíny, které považovaly obřízku za akt zbožnosti, nikoli za lékařský zákrok. Medicína zde zůstávala mnoho dlužna.⁵⁰ Potíže měli bruntálští Židé také s pohřby, které se musely konat na hřbitovech v sousedních obcích v Opavě, Krnově nebo v Osoblaze.⁵¹ Z Osoblazy pocházela většina místních rodin, takže ji proto považovaly za svou mateřskou obec. V očích státních úřadů se tato situace jevila jako složitější, šlo především o zajištění řádné registrace narození, úmrtí a sňatků, čímž se v rakouské monarchii zabývaly církve a náboženské obce. Ve Slezsku nebyly tyto záležitosti ve vztahu k Židům zajištěny předpisy, žilo zde mnoho Židů, kteří nepatřili k žádné obci, nikde nehlásili narození, úmrtí a sňatky, což potom způsobovalo velké problémy.⁵² Rozhodnutím zemské vlády v Opavě ze dne 6.11.1876 byli podřízeni všichni Židé z území soudních okresů Osoblaha, Jindřichov, Albrechtice, Bruntál a Vrbno, kteří doposud žili mimo židovské náboženské obce, v matričních věcech židovské obci v Osoblaze. V následujícím roce potvrdily úřady novou náboženskou obec v Krnově, jejíž jurisdikci ve věcech manželství byli podřízeni mj. Židé z území soudních okresů Albrechtice, Bruntál a Vrbno.⁵³ I když se nařízení týkalo pouze Židů, kteří žili mimo židovské obce, úředníci nové obce v Krnově se domnívali, že mohou všechny souvěrce, žijící v obvodu uvedeném v rozhodnutí, považovat za své členy. Proto v roce 1886 protestoval krnovský rabín u zemské vlády proti sňatku, který v prosinci předchozího roku uzavřel bez jeho vědomí opavský rabín v modlitebním domě v Bruntále. Přes argumentaci, že oba manželé jsou členy uvedených obcí, mu zemská vláda dala za pravdu.⁵⁴

Nároky rozpínavé obce v Krnově ohrožovaly hlavně starou židovskou obec v Osoblaze, která se v důsledku masového odchodu Židů po roce 1848 zmenšila na několik desítek členů a která mohla své instituce udržovat pouze vybíráním poplatků i od svých členů, kteří pobývali mimo Osoblahu. V roce 1884 úřad židovské obce v Osoblaze získal oficiální potvrzení od okresního úřadu v Krnově, že Židé, kteří náleží k obci v Osoblaze a bydlí v soudním okrese Bruntál, jsou i nadále členy židovské obce v Osoblaze. Podobné stanovisko zaujímal většina Židů z Bruntálu, kteří v dopise vládě v Opavě ze dne 24.9.1884 vyjádřili znepokojení nad pokusy odtrhnout je od mateřské obce v Osoblaze.⁵⁵ Obec v Krnově se ale odvolala k zemské vládě, která 4.11.1884 uznala, že Židé, kteří žijí v soudním okrese Bruntál, nemohou být považováni za členy obce v Osoblaze. Další protesty k ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni, stejně jako pokusy o rozšíření obce v Osoblaze o území, která kolonizovali její dřívější členové, mimo jiné i v okolí Bruntálu, nepřinesly žádné výsledky. Nepomohlo ani vystoupení 10 židovských rodin z Bruntálu, pocházejících z Osoblazy, v čele s Maxem Berlem, které v dopise ministerstvu požadovaly rozšíření jurisdikce židovské obce v Osoblaze na soudní okres Bruntál. Obec v Osoblaze, která se očividně zmenšovala, nebyla schopna ani udržet svého vlastního rabína.⁵⁶

Přestože se většina Židů z Bruntálu cítila nadále duchovně svázána s obcí v Osoblaze, své náboženské potřeby realizovali na místě, v modlitebním domě v Bruntále, narození svých dětí registrovali v matrikách katolické farnosti⁵⁷ a nepatřili jmenovitě k žádné obci. Ještě v roce 1886 hlásil bruntálský starosta, že zdejší Židé nepatří do vymezené židovské obce a matričního obvodu. V témže roce stanovila vláda v Opavě konečný rozsah židovských matričních obvodů ve Slezsku, podle něhož soudní okres Bruntál podléhal jurisdikci židovské náboženské obce v Krnově.⁵⁸

VI. V rámci židovské náboženské obce v Krnově (1890 - 1918)

Záležitost příslušnosti Židů k jednotlivým náboženským obcím upravil teprve zákon o vnitřních vztazích židovských náboženských obcí, schválený parlamentem ve Vídni dne 21.3.1890. Od té doby musel každý vyznavač judaismu patřit podle místa svého pobytu do určené náboženské obce, které byly uznávány za reprezentaci obyvatel židovského vyznání v daném obvodu. Každá obec musela mít přesně stanovené teritorium, přiměřený počet členů a finančních prostředků, aby bylo možno udržovat nezbytné náboženské instituce (nejméně jednu synagogu, hřbitov, rituální lázeň), jakož i personál v čele se státem schváleným rabínem. Rabín nebo jeho státem schválený zástupce odpovídal za vedení matričních záležitostí. V Rakouském Slezsku nebyly doposud vymezeny hranice ani kompetence náboženských obcí, proto také konečnému rozdělení na obce předcházela

dlouhá diskuse, ve které se střetávaly zájmy různých židovských skupin. Diskusi otevřelo prohlášení prezidenta Slezska ze dne 24.5.1890, aby se židovské obce a podobné instituce, jakož i jednotliví Židé, působící ve Slezsku, vyjádřili na téma své další teritoriální příslušnosti.⁵⁹ Největší náboženská obec západního Slezska v Opavě projevila přání rozšířit své teritorium o soudní okres Benešov, naproti tomu se náboženská obec v Krnově dne 18. 7. 1890 domáhala, aby bylo do jejího území zahrnuto nejen území soudních okresů Krnova a Albrechtic, ale také celý okres Bruntál, neboť zde již platila její jurisdikce ve věcech manželských. Od svých nároků neustoupila ani židovská obec z Osoblahy, která 14.7.1890 žádala rozšíření své kompetence na soudní okresy Osoblaha, Jindřichov a Albrechtice, jakož i na okresy Bruntál a Jeseník a argumentovala tím, že většina místních Židů pochází z Osoblahy. V té době bydlelo v Osoblaze už pouze 8 židovských rodin.

Dopisem z 19.6.1890 se bruntálský okresní úřad dotázal na mínění vyznavačů judaismu v oblasti bruntálského okresu. Průzkum, provedený na počátku července, prokázal, že v celém bruntálském okrese bydlely 53 židovské rodiny (202 osoby), a to jmenovitě v soudním okrese Benešov 24 rodiny (v samotném Benešově 9), v soudním okrese Vrbno pouze 3 rodiny (v Mnichově) a nejvíce v soudním okrese Bruntál - 26 rodin, z toho v samotném Bruntále 22. Převážná většina rodin (31) patřila doposud do obce v Osoblaze, do obce v Opavě patřilo 6, do Krnova 1 a do různých moravských obcí 4 rodiny. Příslušnost 6 rodin nebyla zjištěna a 5 rodin prohlásilo, že nepatří k žádné obci. Většina rodin neplatila na záležitosti svých obcí žádné poplatky.⁶⁰ Židé ze soudního okresu Benešov se v zásadě vyslovili pro připojení k Opavě, někteří však (z Rázové a Leskovce n. Mor.), stejně jako skoro všichni Židé ze soudních okresů Bruntál a Vrbno, požadovali vytvoření samostatné náboženské obce se sídlem v Bruntále. Argumentovali tím, že už mají synagogu s "Vorbeterem", rabín by mohl být společný s Krnovem. Tento požadavek podpořil bruntálský starosta, avšak zemská vláda v Opavě i ministerstvo kultu i vyučování ve Vídni se domnívaly, že 53 rodin je příliš málo na vytvoření a udržování samostatné obce. Bez významu nebyl ani fakt, že bruntálští Židé netvořili žádnou formální strukturu, potvrzenou státem. Rozhodnutím z 2.12.1892 byli s platností od 1.3.1893 Židé ze soudního okresu Benešov připojeni k náboženské obci v Opavě, zatímco ze soudních okresů Bruntál a Vrbno byli přiřazeni do obce v Krnově.⁶¹

Od té doby Židé z Bruntálu a okolí působili (až do 2. světové války) v rámci náboženské obce v Krnově a obě strany si musely stanovit zásady další spolupráce. Židé z Bruntálu museli odevzdávat každoročně ve prospěch obce tzv. poplatky z vyznání, museli se podřídít zásadám schváleného statutu obce a usnesením jejích orgánů, zachovali si však značný stupeň samostatnosti. Formálně se stal modlitební dům v Bruntále majetkem obce a ve výročních zprávách, posílaných od roku 1897 každoročně okresnímu úřadu, je veden jako soukromý modlitební dům v Bruntále.⁶² Fakticky ho ale řídili Židé z Bruntálu, kteří se nyní zlegalizovali jako židovský Modlitební spolek (Bethaus-verein), působící pod záštitou náboženské obce. Předsedou spolku byl až do své smrti v roce 1901 Max Berl, který také jménem náboženské obce v Krnově zasedal v okresní školní radě v Bruntále.⁶³ Mimo to byli Židé ze soudního okresu Bruntál stále reprezentováni i ve výboru náboženské obce. Nejprve je ve výboru náboženské obce reprezentovali Max Berl a Nathan Hamburger a v tzv. rozšířeném výboru advokát dr. Max Fritsch a obchodník David Goldberger. Později vstoupil do užšího výboru obce Nathan Hamburger a do širšího David Goldberger.⁶⁴

Stále menší množství Židů z Bruntálu v orgánech náboženské obce odráželo skutečnost, že počet Židů v těchto krajích začal od konce 19. století vykazovat klesající tendenci. V roce 1890 klesl počet Židů v bruntálském okrese na 167 (0,3 %), z toho v soudním okrese Bruntál 104 (0,4 %), nejvíce přirozeně v samotném Bruntále - 83 (1,1 %) a kromě něj pouze v Andělské Hoře 13 a Malé Morávce 7. Další soupis z roku 1900 vykázal v bruntálském okrese 163 Židů (0,3 %), z toho připadalo na soudní okres Bruntál 101 (0,4 %). V Bruntále žilo 84 Židů (1,1 %), v Malé Morávce 10 a v Andělské Hoře 6. V roce 1910 bylo v bruntálském okrese 157 Židů (0,3 %), z toho v soudním okrese Bruntál 112 (0,5 %), převážná většina pak v Bruntále - 97 (1,2 %).⁶⁵ Stále více Židů z bruntálského okresu žilo přímo v Bruntále, což bylo v souladu se všeobecnou tendencí

soustředování obyvatelstva ve větších městských střediscích.

Přesto místní Modlitební spolek v Bruntále rozvíjel aktivní činnost a v roce 1904 získal právní subjektivitu. Statut spolku byl potvrzen 30.6.1904 zemskou vládou v Opavě, orgány byly ustanoveny 9.7.1904. Dlouholetým tajemníkem spolku byl obchodník Richard Geßler, který zemřel v roce 1917.⁶⁶ Oficiální registrace umožňovala spolkům vlastnit nemovitosti a byla spojena se snahou spolku založit vlastní hřbitov. Již v roce 1902 povolily úřady židovskému modlitebnímu spolku v Bruntále po dobu 2 měsíců sbírku peněz na zřízení židovského hřbitova⁶⁷, který ale v Bruntále vznikl teprve po roce 1904.

V Bruntále také vznikl sionistický Židovský lidový spolek "Sion" (Jüdischer Volksverein "Zion"), zaregistrovaný 24.6.1908. Byl spojen s židovskými aktivisty z Opavy, která byla na počátku 20. století velkým střediskem sionismu, ovlivňujícím také sousední regiony Moravy. Sionismus si v opavském Slezsku získával v té době čtené stoupence, byla to reakce na agresivní činy místních antisemitů, kteří byli v této části Rakouského Slezska velmi silní. To mělo bezprostřední vliv na podmínky činnosti židovského obyvatelstva.⁶⁸ Autor nemá informace, nakolik byl tento problém žhavý i v Bruntále a jeho okolí.

Podle stavu z roku 1914 fungovala na území židovské obce v Krnově veřejná synagoga v Krnově a jeden soukromý modlitební dům v Bruntále.⁶⁹ Přesto Židé z Bruntálu nerezignovali z usilování o vlastní obec. Na jaře 1914 vystoupil David Goldberger a další Židé s požadavkem oddělit soudní okresy Bruntál, Benešov a Vrbno z židovských náboženských obcí v Krnově a Opavě a utvořit samostatnou obec Bruntál. Odůvodňovali to vysokými poplatky na správu uvedených obcí, jejichž zařízení stejně nevyužívají. Ujišťovali, že jsou v dobré materiální situaci a jsou s to obec udržet. Proti se přirozeně vyslovily dotčené obce, proti byl také magistrát v Opavě. Zakrátko však vypukla válka a věc zůstala nevyřešena.⁷⁰

Také v meziválečném období zůstali Židé z Bruntálu a okolí v rámci náboženské obce v Krnově.⁷¹ Své náboženské potřeby uspokojovali hlavně prostřednictvím Modlitebního spolku, který spravoval modlitební dům v pronajatých místnostech a vlastní hřbitov s obřadní síní. Funkci "Vorbetera", rituálního řezníka a učitele náboženství v Bruntále vykonával Jakob Gluck, který ji jistě vykonával i před rokem 1914. Byl obvykle nazýván rabínem, ale nebyl rabínem obce uznaným státními úřady. V meziválečném období se modlitební dům nacházel v hospodě u Weynara v nynější Opletalově ulici (Herrengasse).⁷²

Poznámky:

1 Brillling, B.: Zur Geschichte der Juden in Österreichisch-Schlesien 1640-1737. In: Judaica Bohemia, 4, Prag 1968, ss.109, 110-113 a 115-116. O Židech chybí zmínka v karolinském katastru (Zemský archiv v Opavě, (dále ZAO), Karolinský katastr, inv. č. 81 a 82). Viz i Klenovský, J.: Židovská obec v Osoblaze. Olomouc 1995.

2 Viz Spyra, J.: Juden in Herzogtum Teschen unter der Herrschaft von Maria Theresia (1740-1780). In: Oberschlesisches Jahrbuch, 11, Berlin 1995, s. 67-69 a zejména s. 70- 76.

3 Zachovaly se spisy týkající se Židů z let 1751, 1752, 1754, 1760-1765. (ZAO, Královský úřad v Opavě 1742-1783 (dále KÚ), sign. 11/3, karton 459).

4 ZAO, KÚ, sign. 25/16, karton 879. Emanuel Lipniker jako nájemce za pronájem urbáře na bruntálském panství zaplatil 1250 zl., z toho 800 zl. připadlo na samotný Bruntál. Z korespondence vyplývá, že obchodoval na vlastní pěst i přes zakazy.

5 ZAO, KÚ, sign. 25/169, karton 879. Nejdříve úřady v Opavě tvrdily, že by Riedheim musel dokázat, že přinejmenším v r. 1752 nějaký Žid bydlel v Bruntále, ale jiné známé spisy týkající se Židů ukazují, že tomu tak nebylo. Viz Stellwag von Carion, F.: Gedenk-Buch der Schicksale Freudenthals und seiner Umgebung. Freudenthal 1863, s.53.

6 ZAO, KÚ, sign. 11/6a, karton 468. Při snaze o získání tolerovaného místa byl jedním z argumentů i fakt, že byl více než 6 let nájemcem lihu v Bruntále a že měl 1 000 zl. majetku.

7 ZAO, KÚ, sign. 11/6a, karton 468.

8 ZAO, KÚ, sign. 11/4b, karton 461.

9 ZAO, KÚ, sign. 11/5c karton 464 (korespondence z let 1766-1777).

10 ZAO, KÚ, sign. 13/68 p, karton 540.

11 ZAO, KÚ, sign. 11/3, karton 459. Soupis zaměstnání z června 1781 upřesňuje, že měl pronajatý lihový urbář a obchodoval mj. s "Schnittwaren."

12 ZAO, KÚ, sign. 11/3, karton 459, fol. 541.

13 Viz Singer, L.: Zur Geschichte der Toleranzpatente in den Sudetenländern. In: Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslovakischen Republik, 5, Prag 1933, s. 235-311.

- 14 Moravský zemský archiv v Brně /dále MZAB/, Moravské místodržitelství, karton 640. Königer, E.: Die Juden zu Jägerndorf im Aufklärungszeitalter. In: Jägerndorfer Ländchen, 6, Jägerndorf 1927, s.5.
- 15 Königer, E.: c.d., s. 5 - 6.
- 16 Österreichisches Staatsarchiv in Wien, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Hofkanzlei, sign. 1549.
- 17 MZAB, Moravské místodržitelství, karton 636. V tomtéž roce pořizeny soupis židovských trafikantů v krnovském inspektorátě zmiňuje v distriktu Bruntál trafikanta v Albrechticích (Isaak Blühdorn) a 2 v Osoblaze (tamtéž).
- 18 Státní okresní archiv v Bruntále /dále SOAB/, Archiv města Krnova, inv.č. 1002, karton 522. Königer, E.: c. d., s. 6, poznámka 42 chybně uvádí Hirsche Kohna jako Žida z Opavy. Hovoří se zde také o nároku Lazara Kohna na majetek Hirsche. V r. 1795 bylo v Bruntále celkem 16 Židů (Freudenthal und seine Kreisgemeinden. Dokumentation eines Landkreises im Ostsudetenland. Esslingen 1990, s.148.).
- 19 MZAB, Moravské místodržitelství, karton 640. Eleonora připomíná, že Lazar Kohn byl zde nájemcem arendy přes 20 let.
- 20 Josef Löwi usiloval bezvysledně o získání povolení sňatku Salomona s dcerou Lazara Kohna - Kateřinou (tamtéž).
- 21 MZAB, Moravské místodržitelství, kartony 617 a 640. ZAO, Krajský úřad v Opavě, inv.č.194, karton 27. V soupise z konce roku 1828 měl tolerované místo č. 11 Natan Kohn, který ale přebýval ve Fiume v Itálii.
- 22 MZAB, Moravské místodržitelství, kartony 576 (r.1831), 608 (r.1844), 617 (r.1828-29). ZAO, Krajský úřad v Opavě, inv.č.194, karton 27. Již v r.1820 je Blühdorn zmiňován v Bruntále, v soupise chybí Salomon Kohn.
- 23 ZAO, Zemská vláda slezská v Opavě (dále ZVSI), karton 2018. Viz Stellwag von Carion, F.: c.d., s.134 (v r.1843 mu shořela stodola).
- 24 Např. v r. 1819. (MZAB, Gubernium moravsko-slezské - Presidium, karton 575, f. 519-32.)
- 25 ZAO, Krajský úřad v Opavě, inv.č. 194, karton 28.
- 26 Tamtéž. Ens, F.: Das Oppaland oder der troppauer Kreis. Díl III. Wien 1836, s. 117.
- 27 Např. v sousedním s.o. Horní Benešov, který náležel taktéž do okresu Bruntál, žilo v 50. letech 19. století několik židovských rodin (ZAO, ZVSI, karton 2017 a 2675; SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv.č.529, karton 162.).
- 28 ZAO, ZVSL, karton 2014.
- 29 Jmenování jsou pouze nájemce mýta Wolf Marburg z Malé Morávky a židovský "Marktsirant" Markus Goldberger (ZAO, ZVSI, kart. 2020).
- 30 Z hlediska židovského náboženství a praxe nemusel mít Singer ani jiní Židé ukončeny státní školy, aby znal dobře židovské náboženství, ale v tomto případě šlo o výuku náboženství tak, jak to ukládaly rakouské státní úřady (ZAO, ZVSI, kart. 2020).
- 31 Viz Bevölkerungszahlen des Bezirkes Freudenthal (Nach G. Wolnys Kirchlicher Topographie von Mähren um das Jahr 1862). In: Freudenthaler Ländchen, 18, Freudenthal 1938, č.7., s. 56.
- 32 Bevölkerung und Viehstand der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern, dann der Militärgränze nach der Zahlung vom 31. Dezember 1869. Heft I. Wien 1871, s. 230-137.
- Special-Orts-Repertorium von Schlesien. Wien 1885, s. 23-25.
- 33 Silesia. Kalendar für das Herzogthum Schlesien . Teschen 1866, s. 24 - 28. Srovnej Freudenthal und seine Kreisgemeinden, c.d. s. 148-149.
- 34 Firma "S. Berl Söhne, Schnittwaren u. Getreidehandel in Freudenthal" zanikla v roce 1898 (Silesia. Kalendar für das Herzogthum Schlesien . Teschen 1898, č. 201).
- 35 Marx, I. F.: Adressen-Schema des Herzogthums Ober- und Nieder-Schlesien. In: Oesterreich-schlesischer Vereins - Kalender für das Jahr 1878, 3, Teschen 1877, s. 186-189.
- 36 Silesia. Kalendar..., c.d., č. 220, 25. 9. 1901, s. 4.
- 37 SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv. č. 645, karton 280.
- 38 Silesia. Kalendar..., c.d., 1886, č. 148, s.3; 1914, č. 16, s.1. Při příležitosti 40 let panování císaře Františka Josefa I. daroval 1 000 zl. na invalidy (tamtéž, 1888, č. 149, s. 4).
- 39 Silesia. Kalendar..., c.d., 1889, č. 67, s. 3; 1893, č.283, s. 4.
- 40 Silesia. Kalendar..., c.d., 1884, č. 109, s. 8.
- 41 Silesia. Kalendar..., c.d., č. 220, 25.9. 1901, s. 4; č. 16, 21.1.1914, s.1.
- 42 Silesia. Kalendar..., c.d., č. 59 z 16.5.1848, s. 3 a 4 (zajímavý komentář redakce). Viz tamtéž , 1878, č. 57, s. 3, 1891 č. 242 s. 3 a 1917 č. 136, s. 4.
- 43 Gymnázium zahájilo znovu činnost v r. 1908. Židé představovali 4-5 % žáků. Viz. Bericht des k.k. schlesischen Landeschulrathes über den zustand des gesammten Schulwesens in Schlesien im Schuljahre 1873/74. Troppau 1874 a další léta.
- 44 V r. 1933 byl vyhozen, emigroval do USA. Byl autorem četných vědeckých prací (Walk, J.: Kurzbiographien zur Geschichte der Juden 1918-1945. München etc 1988, str 29.).
- 45 Silesia. Kalendar..., c.d., 1883, č. 109, s.4; 1897, č.12, s.3. Matriční kniha narození židovské náboženské obce v Krnově (Státní ústřední archiv v Praze /dále SÚAP/, Židovské matriky, inv.č.913).
- 46 Dům měl číslo popisné 146 (Město) a pronajaté místnosti ústily na Žižkovo náměstí (dříve Kirchplatz) a na Opletalovu ulici (dříve Herrengasse) (ZAO, ZVSI, karton 2020).
- 47 Jmenován v r. 1884 (ZAO, ZVSI, karton 2029.), ale již v roce 1873 při imatrikulaci dětí Gustava Mayera, které se narodily v Bruntále v r. 1873, vystupuje jako svědek Rosa Krämer, žena učitele náboženství (SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv. č. 465, karton 92).
- 48 Schimmer, G. A.: Statistik des Judenthums in den im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Ländern. Wien 1873, s. 56-57. V úředním souboru židovských obcí a náboženských spolků v Rakouském Slezsku chybí náboženský spolek v Bruntále v r. 1878. (ZAO, ZVSI, karton 2021).
- 49 Viz imatrikulaci dětí narozených v letech 1870 a 1872 nájemci hospody Ignatzi Fränkelovi z Andělské Hory . (SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv. č.463, karton 90).
- 50 Zpráva bruntálského starosty z 11.5.1866 v ZAO, ZVSI, karton 2021. Po nějakém čase prováděl rituální obřizku dr. Herz z Bruntálu (viz pozn.45).
- 51 Docházelo i k případům pohřbů Židů na katolických hřbitovech. V r. 1882 např. liberální starosta Vrbna nařídil pochovat Rudolfa Vogela na katolickém hřbitově i přes protesty místního kaplana (SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv.č. 463, karton 90).
- 52 Mimo jiné nutnost zpětných zápisů aktů občanského stavu, o což se museli postarat např. Julius Königer, obchodník z Mnichova u Vrbna, pro děti, které se zde narodily v letech 1866/1874. (SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv.č. 463, karton 90), Albert Beck z Benešova (ZAO, ZVSI, karton 2021) nebo Moses Geßler, obchodník z Bruntálu,

narozen v r. 1837 v Osoblaze (tamtéž, karton 2028). Viz poznámku 47 a 49.

53 Gesetz- und Verordnungsblatt für das Herzogthum Ober- und Nieder-Schlesien. Č. 35 ze 14.9. 1876, s. 51-52; č. 34 z 1.10.1877, s.66. V této věci se okresní úřad v Bruntále vyslovil 14.7.1876 tak , aby Židé ze s.o. Benešov byli připojeni do obce v Opavě a Židé ze s.o. Vrbno a Bruntál do obce v Krnově (ZAO, ZVSI, karton 2021).

54 Šlo o sňatek Josefa Bellaka z Opavy a Sary Kohnové z Bruntálu, který se konal 20.12.1885 (ZAO, ZVSI, karton 2021).

55 Dopis podepsali: Max Berl, obchodník dřevem, Aron Geßler, obchodník plodinami, Max Geßler, obchodník plodinami, David Goldberger, agent obchodu s přízí, Moritz Geßler, obchodník kůžemi, Arnold Berl, obchodník textiliemi, Abraham Königer, soukromník, Markus Kohn, soukromník, Gustav Marburg, majitel továrny, Rafael Berl, majitel domu a Abraham Krämer, učitel náboženství. Nějaký úředník k tomu poznamenal, že v Bruntále žije 22 židovských rodin, což mělo znamenat, že podepsaní neprezentují všechny zde žijící Židy (ZAO, ZVSI, karton 2021).

56 Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien, Neuer Kultus (Isr. Kultus), sign. D 8, karton 344.ZAO, ZVSI, karton 2021 a 2029.

57 V letech 1907-1912 pořídil na doporučení úřadů krnovský rabin dr. David Rudolfer opisy zápisů o narození židovských dětí, zapsaných do matriky katolického farního úřadu v Bruntále. Dochovaná kniha (od položky 299) obsahuje zápisy z let 1868-1902. (SÚAP, Židovské matriky, inv.č. 195).

58 ZAO, ZVSI, karton 2022.

59 Viz Spyra, J.: Organizace židovských náboženských obcí v Rakouském Slezsku na základě zákona z 21.března1890. In: Židé a Morava 1998, Sborník příspěvků přednesených na konferenci konané 11. listopadu 1998 v Kroměříži, Kroměříž 1999, s. 17 - 25.

60 Pouze 19 rodin platilo drobné poplatky, hlavně pro Osoblazu - celkem 127,75 zl. (ZAO, ZVSI, karton 2029). Protokol v samotném Bruntále byl sepsán 8.7.1890. Viz Amt-Blatt der k.k. Bezirkshauptmannschaft in Freudenthal, č. 9, 19.6.1890, s. 33-34.

61 Zemská vláda informovala o těchto rozhodnutích úřady v Bruntále 21.12.1892 a tyto pak jednotlivé obce v okrese dne 20.1.1893 (ZAO, ZVSI, karton 2029; SÚAP, karton 1349; SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv.č.465, karton 92). Viz Landes-Gesetz und Verordnungs-Blatt, Troppau, č.1. , 3.1.1893 str 1.-2.

62 SÚAP, Ministerstvo kultu a vyučování Vídeň, karton 1366. Nové rozdělení bylo příčinou dalších pokusů obce v Osoblaze vybrat dlužné poplatky, mimo jiné od Moritze Geßlera v Bruntále (SOAB, Okresní úřad Bruntál, inv.č. 465, karton 92).

63 Statistisches Handbuch für die Selbstverwaltung in Schlesien. 1. Troppau 1899, s. 254-256. V r. 1904 založil Erwin Marburg, majitel továrny v Bruntále, nadaci ve prospěch obce v Krnově (ZAO, ZVSI, karton 2027).

64 Silesia. Kalendar..., c.d., č. 59, 13.3.1898, s. 5.Kalender für Israeliten, zugleich Führer durch die Kultusgemeinde der Österreich. - ungar. Monarchie. Wien 1894-1895, 1918-1919.

65 Schlesiens Bevölkerung in einigen wichtigeren Beziehungen auf Grund der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 mit besonderer Berücksichtigung der vorhergegangenen Volkszählungen. Troppau 1912, s. 218-223.

66 Katastr spolků bruntálského okresu (ZAO, ZVSI, inv. č. 78). Kalender für Israeliten... c.d., ho uvádí jako Minjan-Verein v Bruntále. Srovnej Silesia. Kalendar..., c.d., č. 136, 9.6.1917, s.4.

67 Amts-Blatt der k.k. Bezirkshauptmannschaft Bielitz und des k.k. Bezirksschulrathes für den Landbezirk Bielitz, č.2, 17.9.1902, s. 67.

68 Katastr spolků bruntálského okresu (ZAO, ZVSI, inv.č.78). Silesia. Kalendar..., c.d., č.59, 16.5.1884, s. 3 - 4, ubezpečovala, že v Bruntále nejsou žádné známky antisemitismu.

69 SÚAP, Ministerstvo kultu a vyučování, Vídeň, karton 1366.

70 ZAO, ZVSI, karton 3433. Autoři publikace Freudenthal und seine Kreisgemeinden, c.d., s. 149, se mýlí, když mají za to, že Židé v Bruntále tvořili samostatnou náboženskou obec, ke které náležela také synagoga v Krnově. Nikdy neexistovala samostatná, státem uznaná židovská náboženská obec v Bruntále.

71 ZAO, ZVSI, karton 3433.Jüdischer Kalender für das Jahr 1922-23. Viz. Weiser, E.: Zugehörigkeit der Gemeinde zu den Pfarr- und Kultusgemeinden im politischen Bezirke Freudenthal. In: Freudenthaler Ländchen, 17, Freudenthal 1937, s.38.

72 Viz Hlášení náboženské obce v Krnově za léta 1929, 1930, 1934 a 1936 (MZAB, Zemský úřad Brno, karton 7593; SOAB, Okresní úřad Krnov, inv.č.971). Freudenthal und seine Kreisgemeinden, c.d., s.149.

Příloha:

Soupis židovských rodin, bydlících v Bruntále, z července 1890.

Soupis je zpracován na základě soupisu, vypracovaného bruntálským okresním úřadem dne 28.8.1890 a podle osvědčení podaných úřadu města Bruntálu dne 8.7.1890 (ZAO, ZVSI, karton 2029). Soupis obsahuje jméno a příjmení hlavy rodiny, počet osob v rodině, jsou však vynechány názvy židovských obcí, ke kterým rodina patřila. Téměř všichni patřili k židovské obci v Osoblaze, jen rodina Nathana Hamburgera patřila do obce v Prostějově, J. Bellaka v Opavě, J. Kronstadta v Podivíně a J. Langer a v Úsově. Příjmení a jména jsou uvedena v původní verzi.

1. Max Berl, 7 osob (manželka: Agnes - děti: Bertold, Sigmund, Victor, Heinrich, Ernst)
2. Nathan Hamburger, 6 osob (manželka: Josefine - děti: Hermine, Otto, Guido, Paul)
3. Jakob Bellak, 7 osob (manželka: Wilhelmine - děti: Max, Oskar, Hugo Paul, Hilda)
4. Johanna Kronstadt, 7 osob (dětí: Max, Hugo, Laura, Ida, Gisella, Moritz)
5. Arnold Berl, 5 osob (manželka: Auguste - děti: Antonie, Eugenie, Fritz)
6. Julie Geßler, 5 osob (dětí: Olga, Richard, Annita, Oskar)
7. David Goldberger, 6 osob (manželka: Aurelia - děti: Clara, Max, Auguste, Carl)
8. Max Geßler, 6 osob (manželka: Berta - děti: Fritz, Heinrich, Auguste, Gisella)
9. Gustav Marburg, 9 osob (dětí: Friedrich, Erwin, Laura, Vilma, Carl, Julius, Benno, Ella)

10. Adolf Oppenheim, 5 osob (manželka: Selma - děti: Elsa, Erich, Frida)
11. Markus Kohn, 4 osoby (manželka: Amalie - děti: Sigmund, Samuel)
12. Rosalie Königer, vdova, 4 osoby (děti: Amalie, Rudolf, Anna)
13. Emilie Berl, vdova, 1
14. Moritz Geßler, 9 osob (manželka: Agnes - děti: Otto, Flora, Hugo, Heinrich, Anna, Marie, Olga)
15. Heinrich Geßler, svobodný, 1 osoba
16. Rafael Berl, 2 osoby (manželka: Auguste)
17. Josefina Moller, 4 osoby (děti: Julius, Paul, Wilhelmine)
18. Netti Frisch, vdova, 4 osoby (děti: Albert, Peppi, Resi)
19. Josef Langer, 4 osoby (manželka: Resi - děti: Josefina, Johanna)
20. Rudolf Reik, 2 osoby (manželka: Emilie)
21. Abraham Krämer, 2 osoby (manželka: Rosalia)
22. Philippine Moses, vdova, 2 osoby (syn Heinrich)

Přeložil Karel Raszka